

»De stærke Jyders« første Tid.

Af F. Elle Jensen.

Det pietistiske Røre i det 18. Aarhundrede blev for saa vidt en Skuffelse for Retningens Førstemand, som den store Landsvækkelse, man havde ønsket og haabet paa, udeblev. Vel var der Egne, hvor Præsternes Forkyndelse fremkaldte Bevægelse i Sognene, men i det store og hele stillede Befolkningen sig dog køligt til den. Konservativ og traditionsbunden som den var, saa den med Mistænksomhed paa alt nyt; ikke mindst paa det religiøse Omraade var den i høj Grad angst for at komme til at antage noget, som efter dens Opfattelse ikke stemte overens med det fra Fædrene nedarvede, og hvor den derfor anede en Afvigelse herfra, var den paa Forhaand tilbøjelig til at tage Afstand.

Men naar det ikke lykkedes Pietismen for Alvor at faa Tag i de brede Lag, skyldtes det ogsaa noget andet. Den blev nemlig ikke, hvad den egentlig ønskede at være, en folkelig Bevægelse, den blev en Præstebevægelse, der viste sin Forbindelse med Fortiden ved sin statskirkelige Frygt for at lade Lægfolket faa for megen Indflydelse; det var nu som før Theologerne, der hele Tiden skulde lede og styre, mens der sjældent eller aldrig var Tale om at indrømme den jævne Mand nogen selvstændig Menighedsvirksomhed. Dette understregedes stærkt ved Konventikelpakaten af 13. Jan. 1741, der skønt egentlig rettet mod Sektererne alligevel satte de almindelige gudelige Forsamlinger under Gejstlighedens Kontrol. Men Følgen heraf

maatte nødvendigt blive, at de folkelige Celler, hvorfra Retningen skulde have øst sin Kraft, efterhaanden faldt sammen eller hentørredes, naar en ikke-pietistisk Præst, som var uinteresseret i Sammenkomsterne, fik Embede paa Stedet. Thi dels havde man aldrig lært at staa paa egne Ben, dels kunde man ikke som i de herrnhutiske Kredse hente Styrkelse udefra, fordi hvert Sogn (eventuelt Pastorat) i hin Tid i Reglen var som en Verden for sig uden Forbindelse med det, der laa udenfor, og det desuden i Loven var forbudt Præster at befatte sig med andre Menigheder end deres egne¹. Kun i Skern hører vi i 1720erne om Tilløb til en Lægmandsbevægelse (der dog stod under Indflydelse af Præsten i Stauning), men den blev undertrykt af de gejstlige Myndigheder². 1742 beretter H. A. Brorson fra sin Visitats i Møborg om unge fra Egnen, som var blevet vakt »sønderude« (dvs. i Nordslesvig), og uden at Præstens Medvirkning omtales, men da denne Oplysning staar ganske isoleret, og man ikke hører mere til, hvordan det ellers gik, gør man rettest i ikke at tillægge den større Betydning.

C. 1760 havde Pietismen mistet sin Slagkraft, og dens Rolle var ved at være udspillet. Den var i Særdeleshed bleven ført frem af det Kuld af unge Theologer, som havde taget Examen i København under og kort efter de bevægede Kampaar i 1730erne, men efterhaanden var der kommet nye Mænd med nye Idealer til, og Følgen blev, at den, netop fordi den saa afgjort var en Officersbevægelse, forsvandt fra Sognene med sine Præster, og det var kun faa Steder, at senere Vækkelser kunde bygge paa overvintrede Rester af den.

Det kraftige Lægmandsrøre, som c. 1800 saa pludselig dukker op paa Horsens-Vejleegnen, har da heller ingen

¹) D. L. 2—9—3.

²) Bølling Herreds Provstiprot., Landsark. Vib. Hardsyssels Aarbg. 1907, S. 73 ff. L. Pedersen: 200 Aars Trosliv, 1936, S. 10 ff. Jfr. Khs. Saml. 5. R., IV, 591 ff.

direkte Forbindelse med den gamle Pietisme, for saa vidt dermed menes, at denne skulde have ført en skjult Tilværelse i smaa Kredse, før den ved Ledernes Sammenstød med Myndighederne traadte frem for Offentligheden. Vel har der været en Del pietistisk Forkyndelse ogsaa paa disse Kanter, men netop der, hvor »De stærke Jyder« siden vandt deres mest udprægede Tilhængere, synes der tidligere ikke at have været videre Bevægelse. H. A. Brorson taler fra sine Visitatser i Nørvang Herred 1745 om Vækkelse i Sindbjerg ved sin senere Svigersøn, Kapellan Mt. Winding, men hverken i Uldum eller Ø. Snede nævnes der noget herom, thi at Menigheden førstnævnte Sted siges at have været »bevægelig«, betyder nærmest kun, at Biskoppens Tale har rørt den, og at der fandtes mange Ny Testamenter det andet Sted, og at Ungdommen svarede med megen Munterhed, viser formentlig kun, at Præsten har gjort et nidkært Arbejde, men fortæller intet om Befolkningens aandelige Indstilling. I Bjerre-Hatting Herreder fremhæver Biskop Hygom 1742 særlig Præsten Andr. Høstmark i Ølsted († 1743) som en Mand med brændende Begærlighed efter at føre Sjæle til Kristus, og hans Eftermæle var, at han bragte megen Gudskundskab ind i sin Menighed¹. Han har sikkert været Pietist. Men nogen Vækkelse blev der næppe, thi 1749 siger Biskoppen, at Ungdommen nu ikke længere er god. Den nye Præst, Provst Raarup († 1790) prædikede vel ypperligt, men havde »for stor Forstand«. Efter deres Biblioteker at dømme synes Hans Hatting i Hatting († 1763) og H. Boje i Løsning-Korning († 1761) ogsaa at have været pietistisk paavirket, men Visitatsrelationerne melder ikke om noget aandeligt Røre i deres Sogne. Hvorledes H. Wellejus i Nebsager-Bjerre († 1773) har været indstillet, kan ikke afgøres; hans Bibliotek er ubestemmeligt, men hans Fader, der var Præst i S. Omme, sluttede sig afgjort til Pietismen².

¹) S. V. Wiberg, Dansk Præstehistorie III, 663.

²) Th. Wellejus († 1762), god Ven af H. A. Brorson.

Det samme har utvivlsomt Ole Krefting i Hvirring-Hornborg-Tamdrup († 1742) gjort. Han sled sig nærmest op, og der er en Del, der tyder paa, at han satte noget Spor, vist mest i Tamdrup. En Kollekt 1754 til fattige Børns Opfostring gav fra de tre Sogne Halvparten af, hvad der indkom i Horsens, og da der efter hans Død høres om gudelige Forsamlinger, som Eftermanden, P. Holst, rasede imod, er det ret sandsynligt, at det er ham, som har begyndt med dem¹. Hvor længe de holdt sig, vides ikke.

Ophavsmanden til den Bevægelse, der bærer Navnet »De stærke Jyder«, er *Peder Frandsen, Rytter*². Han blev født 1734 i Tyrsting og tjente som ung paa Mattrup Gods, hvis Ejer, Justitsraad de Thygesen, lod ham udskrive til Soldat paa Grund af hans vilde og voldsomme Væsen. Han var da op mod de 40. Som Dragon i Randers blev han engang med sin Afdeling kommanderet til Gudstjeneste i Værum Kirke hos Provst Nic. Vedel³. Denne Mand, der som ung havde studeret i Kiel, Jena og Halle, var afgjort Pietist og havde i sine Sogne (1720—79) faaet betydelig Indflydelse paa Befolkningen ligesom ogsaa paa adskillige af Omegnens Præster. Biskop Hygom satte ham højt; 1744 skriver han saaledes efter en Visitats paa Stedet, at det ikke er noget nyt i hans velunderviste Menighed at finde Sjæle, der kender Jesus og Sandheden i ham af egen Erfaring, saa man kan ikke andet end glæde sig ved at komme der og se den Guds Naade. Det var hans Prædiken, der nu gjorde det stærkeste Indtryk paa Peder Frandsen; han kom i den største Sjælekval, saa han »vaagne som i Helvedes Ild med megen Vaande og Ængstelse«.

¹) Aarhus Stifts Aarbg. 1936, S. 49 ff.

²) J. Elbek: J. Jensen, Bjerregaard, 1906, S. 15 ff. Sig. Elkjær giver i »Naar Lampen tændes«, 1939, S. 7 ff., især en mundtlig, ikke tidligere optegnet Tradition. Nord. Maanedsskrift f. kr. og folk. Oplysning 1879, II, S. 1 ff.

³) Elkjær S. 12 f.

men derefter voxede Genfødselen (Omvendelsen) daglig i ham »under Graad og modige Taarer«¹.

Efter 6 Aars Tjeneste blev han hjemsendt, og da hans Forældre var døde, og deres Gaard bortfæstet til fremmede, tog han Plads som Karl og tjente nu Resten af sit Liv, snart i et Sogn og snart i et andet. Hvor han opholdt sig, talte han med hvem der vilde høre paa det, om sine aandelige Erfaringer, og selv om man ikke er i Stand til at følge hans Færd i det enkelte, kan hans vækkende Virksomhed spores mange Steder i Landsbyerne mellem Horsens og Vejle². Den Voldsomhed, der havde præget hans Optræden i hans yngre Aar, gav sig nu Udslag i en stærk og afgjort, men samtidig yderst ensidig Forkyndelse, der især støttede sig paa Luthers Bibel, Postil og lille Katekismus samt Pontoppidans Forklaring, og som med stor Hensynsløshed brød Staven over alt det, der ikke syntes ham at stemme med den Form for Kristendom, han selv gik ind for. At han derved stødte mange, kan ikke undre, men paa den anden Side vandt hans helstøbte og frygtløse Personlighed ham ogsaa Venner, der saa hen til ham som deres Fører og tilegnede sig hans Synsmaader.

Men det er først ved Peder Frandsens og hans Tilhængeres Sammenstød med Myndighederne, at man faar nærmere Kendskab til dem og til de Anskuelser, de forfægtede. Under hvilke Forhold den gudelige Bevægelse mellem Horsens og Vejle før den Tid har levet, ved vi ikke; der er for Resten adskilligt, der tyder paa, at den i alt Fald ikke er ret meget ældre. Herom mere siden.

D. 9. Jan. 1798 indleverede den unge Pastor Steenstrup, Uldum³, gennem Provst Schiøtz, Vejle⁴, til Stiftamtmand

¹) Forhøret i Vejle d. 11/1 1798.

²) Elkjær. S. 14.

³) Hans Steenstrup (1796—1803), Kandidat 1794, var født paa Herregaarden Kjeldkær, Bredsten Sogn. Hans Hustru var Datter af Amtsforvalteren i Kolding.

⁴) Mog. J. Riddermann Schiøtz (1788—04), Provst for Nørvang Herred fra 1791.

Hellfried, ligeledes Vejle¹, en Klage over Peder Frandsen, der da tjente i Annexet Langskov hos Sognefoged N. Bundgaard, Ølholm. Den gik ud paa, at han dømte alle Ikke-Meningsfæller til Helvede, ligesaa Smaaabørn, som han kaldte Djæвлеunger, at han mente sig selv fuldkommen og retfærdiggjort og ansaa sig for at være udsendt til Synderes Opvækkelse, og at han besøgte syge og prædikede for dem, skønt det ingenlunde altid var Trøst, han bragte dem. Om den nye Lærebog sagde han, at den viste Vej til Helvede, og at dens Forfatter var besjælet af Satan, og han dadlede Kongens Befaling om at sætte Bækken ved Kirkedøren til Fordel for de brandlidte i Nyborg. Præsterne mente han, ikke var Sjælehyrder, men Sjælemyrdere, og deres Prædikener i Reglen Præstesludder; nogle af Steenstrups havde han udtrykkelig lastet, en enkelt af dem indeholdt efter hans Opfattelse ikke et eneste sandt Ord. Endelig havde han udtalt, at om han blev forjaget fra Menigheden, skete det efter Guds Vilje, for at han skulde være et Redskab for ham andetsteds².

Provsten lod omgaaende Klagen videresende til Amtmanden, og endnu samme Dag befalede denne Herredsfoged Lange, Nørvang-Tørrild Herreder, »da der let kan komme sørgelige Følger af den Skade, der oprettes i Sognet«, at undersøge Sagen, og at Peder Frandsen skulde hensættes i sikker Forvaring paa Raadstuen. Herredsfogden gik lige saa hastigt til Værks; han stævnedes øjeblikkelig Peder Frandsen til at møde i Politiretten to Dage senere (d. 11. Jan.) betræffende hans fanatiske Forhold med at udbrede religionsstridende Lærdomme og derved forlede Almuen.

Saavel af Peder Frandsens som af de indkaldte Vidners Forklaringer fremgik, at han ofte søgte at faa religiøse

¹) Joh. C. F. Hellfried, 1791 Stiftamtmand for Ribe Stift med Bolig i Vejle, 1796 Amtmand for Koldinghus Amt, til 1803.

²) Politiprotokol for Nørvang-Tørrild Herreder 1798. Jf. Elbek: J. Jørgensen, Bjerregaard, S. 16 ff.

Samtaler i Gang med Folk »for at faa dem til at bekende deres Synder for Herren«. Det skete jævnlig paa Kirkevejen, ligeledes om nogen besøgte ham, da det var en Kristens Pligt at omgaas rigeligt med Guds Ord. Hjemme læste han tidt saa højt i sine gudelige Bøger, at det kunde høres ud paa Gaden, og han prædikede under sit Arbejde, begge Dele i den Hensigt at indvirke paa andre. Hvad Sygebesøgene angik, erklærede Peder Frandsen, at det kun var i Nødsfald, han foretog dem, og da for som Kristen at bringe Trøst. Om Præsterne sagde han, at hvis de var omvendte Pauli Efterfølgere, blev ikke saa mange Sjæle myrdet, og at der skulde mere til end Præstesladder; en Prædiken af Steenstrup om den gældbundne Tjener var hans egen og ikke af den Helligaand. Med Hensyn til den nye Lærebog hævdede han, at dens Forfatter var et naturligt Menneske under Satans Rige, hvad han kunde bevise ud fra Luthers Bøger. Dans og Kortspil kunde ingen Kristen bedrive. Smaabørn var Verdens Børn. Til de brandlidte i Nyborg havde han selv givet, men han mente ud fra Jerem. 17, at Ildsvaaden var Straf for Helligbrøde. Om sig selv sagde han, at han havde set sit Navn skrevet i Livets Bog, og at han hos sig havde det lige saa lyst om Natten som ved høj Middag; første Gang han fik det saadan, maatte han bringe alt uretfærdigt Gods tilbage.

Ogsaa fra andre Præster var der indløbet Besværinger over Peder Frandsen. Saaledes ankede Hr. Hingelberg i Løsning-Korning¹ over, at han sidste Aar havde holdt Forsamling hos Smeden i Annexet; hertil svarede Peder Frandsen, at han vel havde læst og talt Guds Ord der, men han havde ingen sammenkaldt, og de, der var til Stede, var allerede genfødt. Hr. Borgen i Tamdrup² klagede over, at han havde besøgt en Snedker i Lund. Peder Frandsen hævdede imidlertid, at det kun var hos en Væver, Anders, han havde talt Guds Ord; paa Hjemvejen fra Kirke havde

¹) Joh. P. Hingelberg (1793—1801).

²) Jens Borgen (1785—1832).

han engang, indrømmede han, kritiseret Præstens Ord om, at ingen kunde blive retfærdiggjort i dette Liv. Men han havde ikke, som Hr. Bechmann i Hvirring-Hornborg¹ paa stod, forudsagt Verdens Undergang; dog stod det i Guds Ord, og i den syngende Katekismus hed det, at efter den lange Jul kommer Faste brat.

Efter Forhøret indberettede Amtmanden Sagen for Kancelliet, som befalede ham at tildele Peder Frandsen, der imidlertid var tilbageholdt i Arresten, en kraftig Irettesættelse. Dette skete i Nærværelse af Præsten og de to Medhjælpere fra Langskov, som samtidig fik Paalæg om at melde, saa snart der igen forekom Uro i Sognet. Peder Frandsen løslodes, men idømtes en Bøde; den betaltes af Enkekammerherreinde Lüttichau paa St. Grundet², der betragtede den dømte som en kristen Broder, selv om hun personlig sluttede sig til en fra hans Aandsretning saa fjern Bevægelse som Herrnhutismen.

Peder Frandsen forlod efter dette Langskov, men at der ikke dermed var skaffet Fred og Ro til Veje, skulde snart vise sig. Thi Aaret efter, d. 19. Marts 1799, indberettede Medhjælperne, at der d. 17. Marts havde været Tumulter og Haandgemæng paa Kirkegaarden, da nogle af Peder Frandsens Meningsfæller, til Barselgilde hos N. Bundgaard, med Raaben og Disputeren havde væltet sig ind paa andre, ogsaa Præsten, og det som Følge heraf var kommet til forargelige Scener³. Da dette — med indhentedede Erklæringer fra Provsten og Præsterne i Uldum, Løsning, Tamdrup og Hvirring — var blevet forelagt for Kancelliet, beordrede dette d. 22. Aug. Tiltale mod de paa-gældende, og det kom til en lang Retssag, der først 1802

¹) H. G. Bechmann (1795—1811).

²) Datter af Oberst Schack Brockdorff til St. Grundet og Hustru, Sofie Hedevig Grabow. Moderen var bleven vakt af og stod i nær Forbindelse med H. A. Brorsons Ven, H. H. Neuchs, der 1785 døde som Præst og Provst i Vejle.

³) Aftrykt i Khs. Saml. 3. R., III, 617 ff.

endte med, at 4 Mænd idømtes en Bøde paa ialt 100 Rdl. + Sagens Omkostninger med 58 Rdl. Hovedgangen i den er tidligere skildret i Kirkeh. Saml.¹ og skal derfor ikke fremdrages igen; derimod kan det have sin Interesse et Øjeblik at standse ved noget af det, der fremkom under Forhørene d. 3., 10., 17. og 21. Oktober 1800 over de 12, som Aktor, Prokurator Spies, yderligere lod anklage for utilbørlig Propaganda², da der derigennem gives et ret godt Indblik i Tankegangen hos de vakte. Dette Stof har saa vidt vides ikke tidligere været benyttet.

Et fælles Træk for de allerfleste af de anklagede var, at de var blevet omvendt i den sidste Halvdel af 1790erne; en enkelt kunde kun sige, at det var sket for en 5—6 Aar siden, men ellers var man i Reglen i Stand til at angive et bestemt Tidspunkt. N. Bundgaard turde dog ikke helt afgjort paastaa, at Sindsforandringen altid skete pludseligt, dog troede han, det som oftest var Tilfældet; for ham selv havde det afgørende Øjeblik været, mens han engang kørte mellem Uldum og Ølholm. Med Hensyn til en forudgaaende Bodskamp mente han, at dens Beskaffenhed beroede paa hvert Menneskes tidligere Forhold, en Anskuelse, et Par af de andre ogsaa var inde paa, men de fleste holdt dog for, at man forud for Naaden maatte føle en stor Sjæleangst. Det var Omvendelsen, alt kom an paa, og Daaben havde derfor i og for sig ingen egentlig Betydning. Om Smaabørn, naar de ikke var blevet omvendt, kunde blive salige, var meget tvivlsomt, og nogle benægtede det rentud; Pigen Sidsel Marie Thomasdatter troede dog, Gud kunde frelse alligevel. Det var en Pligt at tale Guds Ord for dem, der ikke vilde høre det; dog skulde man ikke, sagde Hans Krogs Hustru, kaste Perler for Svin; hun blev selv hjemme i det Kald, men kom der Gudsbespottere til hende, lastede hun dem. Angaaende Mellemtingene holdt man for, at hvad der ikke var til Guds Ære,

¹) Khs. Saml. 3. R., III, 611 ff.

²) Nørvang-Tørrild Herreders Justitsprotokol 1800.

var Synd; derfor var Orgelspil i Kirken tilladt, mens naturligtvis al Dans og Kortspil var forbudt. Paa Helligdagene maatte man kun foretage almindelige Fornødenhedsgjerninger, derfor ikke køre Korn hjem; blev der Ildebrand, havde man dog Lov til at slukke og redde Bohave — hvis Gud drev en dertil, sagde Else Andersdatter.

Et Par af de afhørte Kvinder viste sig meget utilbøjelige til at svare; en af dem blev derfor hensat i et Værelse til Betænkning, en anden vilde Aktor have arresteret, hvad Dommeren imidlertid ikke vilde gaa med til, da han ansaa hende for at være ude af sig selv af Melankoli. Om Niels Bundgaards Hustru erklærede han, at saavel hendes Svar som hendes Udseende og Opførsel viste, at hun næppe var ved Forstandens fulde Brug og i alt Fald behæftet med en Slags Delirium, saa hvad hun end tilstod, ikke kunde anses for at stamme fra et helt fornuftigt Menneske. Aktor syntes derimod ikke, hendes Aandsevner fejlede noget, men det havde været ham ubehageligt at se hende opholde Retten med Sprog af gamle Bøger (Skriftsteder?). Den sidste, der blev forhørt, var »Drengen« Jac. Pedersen, der dog var en Sneg Aar gammel. Han svarede omtrent som de andre, men han erklærede, at han ikke mere sluttede sig til »de hellige«.

Under Forhandlingerne angaaende Tumulterne paa Kirkegaarden blev det gennem andres Udsagn endvidere oplyst, at de vakte havde for Sædvane at indfinde sig ved de omliggende Kirker for at vidne for de kirkesøgende. Deres Opfattelse af deres Præst var ligetil; et Par havde saaledes sagt om ham, at han var en Sjælemyrder, og at Satan talte ud af hans Hals. Hans Krog, en af Hovedmændene ved Tildragelserne, fortalte, at da Hr. Steenstrup en Nat blev hentet til hans syge Hustru, var han vel kommet, men havde først beklaget sig over at skulle afsted og havde sagt, at han hellere vilde give 2 Rdl. end foretage denne Rejse. Hans Levned var ej heller tilbørligt; han hadede ikke Synden, men tillod den, ligesom

den Omstændighed, at han ikke havde hindret de øvrige Kirkegængere i at gaa løs paa de vakte, viste hans Sindelag mod Guds Børn.

Skønt de 12 for Propaganda anklagede blev frikendt, og det som omtalt kun var de 4 Hovedmænd for Tildragelserne d. 17. Marts, der ifaldt en Bøde, er det alligevel indlysende, at der indenfor Kredsen raadede en udpræget Fanatisme, og at den, hvor meget den end beråbte sig paa Luthers Skrifter, i sin tunge Kristendomsopfattelse stod Sværmeriet betænkelig nær. Paa den anden Side har de vakte heller ikke mødt den ringeste Forstaaelse hos deres Sognepræst, der slet ikke har skønnet paa deres aandelige Alvor, men alene havde Blik for deres let iøjnefaldende Svagheder, ligesom han, udpræget Overklassemand som han utvivlsomt var, kun har betragtet dem som vildført Almue.

D. 11. Novbr. 1800 indsendte Pastor Steenstrup til Biskop Middelboe¹ i Ribe en længere Redegørelse for Forholdene i sine Pastorater². Den umiddelbare Aarsag var, at de vakte, hvis Antal han anslog til op mod en Snes i begge Sogne, da 3 à 4 Familier stedse holdt »den Slags« i deres Tjeneste, vilde gaa hyppigere til Alters end andre, muligt hver Maaned, ja det kunde ske, at de til sidst vilde møde hver Uge, og han forespørger derfor sin foresatte, hvorledes han da skal forholde sig. Steenstrup ved ikke, hvad Grunden vel kan være, om det skyldes en forfængelig Lyst til at udmærke sig fremfor Menighedens øvrige Medlemmer, eller det er farisæisk Hykleri eller overtroisk Begreb om Nadverens Virkning, men han er betænkelig ved at føje dem, da saa hyppig en Altergang næppe kan være en sand Fornødenhed for nogen, og det er stridende mod enhver Højtidelighed at foretage Handlingen saa tidt,

¹) Stephan Middelboe, Biskop over Ribe Stift 1786—1811.

²) Nørvang Herredspakke 1795 ff., Ribe Bispeark., Landsark. i Viborg. Her findes ogsaa de fleste Aktstykker til de i det følgende omtalte Stridigheder.

at den bliver en Hverdagsforretning og taber sin Ærværdighed i manges Øjne, »hvored de gavnlige Indtryk, som denne Handling ellers kunde efterlade sig, vil blive færre«.

Om de vakte siger han iøvrigt, at de findes i hans og nogle tilstødende Sogne i Aarhus Stift, og at de udgør saa at sige en Sekt, der dog ikke har »nogen Enhed og Fasthed i deres principia«; nærmest maa det kaldes »Mysticisme med temmelig Tilsætning af Fanatisme«. De nævner sjældnen Gud, men raaber desmere paa Kristus, den Helligaand og Satan, taler om Retfærdiggørelse, Fornydelse og Igenfødsel og kalder sig selv opvakte eller igenfødte. Enhver Ondskab tilskrives de Djævelens Magt og Indflydelse, ligesom enhver god Gerning skyldes Helligaandens direkte Indgriben. Han bor i dem, og Kristus aabenbarer sig undertiden for dem. Om den menneskelige Fornuft vil de intet høre, og Talen om Aarvaagenhed og Flid i Pligternes Udførelse er dem en Forargelse. De er ivrige i at synge og bede, baade i Tide og Utide, de kan en Mængde Salmer udenad, og de tager de billedlige Udtryk i dem bogstaveligt, ligesom de har Munden fuld af oftest uforstaaede Skriftsteder. De ivrigste gaar stedse med nedslagne Øjne og hældende Hoved og drager idelig de mest affekterede og unaturlige Sukke. Enhver, der bander en Ed, er straks efter deres Dom et Djævelens Barn, og den, der arbejder en Helligdag, er fordømt. Musik og Dans er dem Djævelens Væsen, og Smaabørns Leg er dem et Bevis paa Menneskers Vanart.

At gaa i Rette med dem nytter ikke; de bagvasker baade Steenstrup og næsten alle andre Præster, men værre er det, at de med deres Fordømmelse skræmmer andre, som de anfalder. I Annexet er en død i Fortvivlelse og i et Nabosogn efter Sigende to, en ung Kone i Uldum truer med Selvmord og kan ikke forestaa sit Hjem, ligesom endnu et Par Kvinder er blevet efterladende Husmødre.

I det hele taget har de ikke forstaaet, hvad det er, Kristendommen bringer: De savner det blide Sinds Ro og

Tilfredshed, som den giver; undertiden fordømmer de sig selv lige saa meget, som de blandt andre ophøjer sig over Verdens Børn, ja, Præsten mener, at han til Tider hos dem snarest har set det modsatte af, hvad kristen Moral byder og fordrer: den ædle Fromhed, den vise Sagtmodighed, den almindelige Menneskekærlighed, den oprigtige og virksomme Velvilje mod Næsten, den uegennyttige Redelighed i Handel og Vandel m. m.

Som Stifter nævnes »en Omstrejfer« ved Navn Peder Frandsen, der allerede før sit Komme til Langskov for et Par Aar siden havde vundet nogen Tilslutning der. Om Søndagen efter Gudstjenesten har han paa Hjemvejen plejet at recensere Præstens Prædikener; nogle bæredes med hans Bifald, andre var lutter Løgn, og dette forkyndte han med høj Røst og raabende Stemme. Desuden har han besøgt syge og trøstet dem med, at om de døde, kom de ufejlbarlig i Helvede.

Endvidere meldes om Amtets Aktion mod ham og om Tumulterne paa Langskovs Kirkegaard.

Paa denne Skrivelse, der som man ser helt og holdent aander Modvilje mod de vakte og ikke vil se det mindste godt hos dem, gav Provst Schiøtz paa Biskoppens Forlangende en Erklæring i Slutningen af December. Han kender godt Sværmerne, skriver han, og da han sidst visiterede i Langskov, afbrød en af dem ham under Overhøringen og hævdede, at den, der havde en anden Religionsmening, skulde fordømmes. Aarsagen til Sværmeriet ligger for de allerflestes Vedkommende i Vankundighed i Kristi Lære og Misforstaaelse af Bibelen samt i Læsning i mystiske og pietistiske Skrifter. Gud er for dem kun Jødernes vrede og hævnende Jehova, ikke de Kristnes milde Fader, og Trældoms Frygt for ham og Helvedes Straffe er deres drivende Motiver. Deres Lære om »Busskampf« gør megen Skade og vækker let Fortvivlelse. — At deres Tal øges, skyldes dog mest den uheldige Maade, man har bekæmpet dem paa, thi Historien viser, at Sværmere

altid opflammes ved at blive Martyrer; man burde have ladet dem i Ro, naar de kun passede deres Dont og ikke forstyrrede den borgerlige Orden, men det er uklogt at anklage dem for Retten; desuden er det ubilligt, da de fleste handler i deres Hjertes Enfold. At Præsterne kaldes Sjælemyrdere o. a., er vel krænkende for dem, men vi er ikke bedre end vor Religions Stifter og første Prædikant, der maatte taale dette i langt højere Grad. — Peder Frandsen har tjent $\frac{1}{2}$ Aar i Hornstrup, Annexet til Vejle, hvor Schiøtz lod ham i Fred, selv om han et Par Søndage havde sagt, at Provsten ikke prædikede Guds rene Ord, og han fattede til sidst megen Fortrolighed til ham, skønt han vidste, at Schiøtz ikke var af hans Mening. I den Tid, Peder Frandsen opholdt sig i Sognet, vandt han kun een Tilhænger.

Med Hensyn til, hvor ofte man kan gaa til Alters, henviser Provsten til D. L. 2—5—26, der siger »nogle Gange om Aaret og jo saa tidt som de finder nogen Anstød, som dem til saadan aandelig Lægedom at annamme skulde bevæge«. Og at de vakte ikke føler nogen Trang, kan umuligt bevises, saa det kan næppe forbydes dem at kommunikere mere end de sædvanlige to Gange om Aaret. Det synes ham, at Steenstrup har rejst Spørgsmaalet uden Grund.

Det er velgørende ovenpaa Sognepræstens iltre og uforstaaende Anklageskrift at læse denne klare og rolige Betænkning, der vel stammer fra en Modstander af det gudelige Røre, men paa den anden Side søger at tage Stilling til det uden Fanatisme. Biskop Middelboes Afgørelse kendes ikke, men at han har delt Provstens Synspunkter, i alt Fald hvad Altergangssagen angaar, ses af en Ytring i Pastor Plesners Brev om Peder Frandsen 1809, hvoraf det fremgaar, at de vakte maa have faaet deres Ønske opfyldt.

I sin Skrivelse havde Pastor Steenstrup ogsaa nævnt den Misfornøjelse med Balles Lærebog og Fremhævelse af Pontoppidans Forklaring, som gjorde sig gældende inden-

for de vaktes Kreds, og det kom da ogsaa snart til et Sammenstød i den Anledning, idet Sognefogden i Uldum, Poul Nielsen, nægtede at lade sin Søn benytte den nye Bog i Skolen. Præsten klagede derfor over ham til Stiftsøvrigheden, ligesom han samtidig gjorde Anmeldelse om, at han underkuede sin Hustru, saa hun ønskede at blive skilt fra ham.

Poul Nielsen forsvarede sig mod disse Paastande i en Skrivelse til Amtmanden (d. 20. April 1801). Han hævder først, at hvis Balles Lærebog var bedre end Pontoppidans — underforstaaet er, at dette ikke er Tilfældet — til at vejlede hans Barn til Salighed i Overensstemmelse med Guds Ord og Konfessionen, er det langtfra, at han vil nægte den; ellers vilde han ikke være nogen sand Kristen. Dernæst fremholder han, at han ikke tror, nogen har noget at beklage sig over med Hensyn til hans Administration af de verdslige Love, Gud og Kongen har betroet ham i hans ringe Bestillinger, og i den Anledning vedlægger han en Anbefaling fra Herredsfoged Lange i Vejle. Og endelig beklager han sig over de usandfærdige Beskyldninger om hans Forhold til sin Hustru, Steenstrup har fremsat; han maa bevise, at han har handlet ukristeligt mod hende. Selv tror han, hun er enig med ham i, hvordan en ret Ægtemand skal være mod sin Kone, at han skal troelig elske, ære, styre, regere og forsørge hende, saa og med Taalmodighed bære hendes Skrøbeligheder, bede for hende og søge hendes Sjæls Salighed, og han mener derfor ikke, at der behøves nogen yderligere Kontrakt med hende udover den, han engang har givet.

Til disse Punkter henholdt Sognefogden sig, da han nogle Dage efter i Medhjælpernes Nærværelse var til Forhør hos Præsten. Konen, der ligeledes var til Stede, blev derefter spurgt, hvorvidt hun fastholdt eller frafaldt sit tidligere Ønske om at komme bort fra sin Mand. Hertil svarede hun, at hun intet bestemt kunde sige, men det var vel bedst at blive sammen, da en Skilsmisse næppe

let lod sig udføre, og bagefter vilde det blive lige saa ubehageligt for hende som at være hos Manden.

Provst Schiøtz' Betænkning til Amtmanden over Sagen (d. 8. Juni) var i Modsætning til hans førnævnte Erklæring om Altergangsspørgsmaalet holdt i en temmelig skarp Tone: Poul Nielsens Skrivelse kunde der ikke tillægges nogen Værdi, da den næsten syntes fremsat for at gøre Nar ad Folk, thi paa de Vilkaar kunde han lige saa godt lade sin Søn læse Uglspils Historier eller Alkoranen. Men han skulde ikke være Dommer over den Bog, Kongen havde befalet indført. Herredsfogdens Anbefaling var ikke uforklarlig, naar man saa hen til den Protektion, han havde ydet Sværmerne i Uldum-Langskov, og han burde vedblive at protegere dem for de Løjer, de havde forskaffet ham ved Forhørene paa Vejle Raadhus. Pastor Steenstrups Begæring om Skilsmissen maatte efter Konens Udtalelser bortfalde. Derefter resolverede Biskoppen (d. 24. Juni), at da den evangelisk-kristelige Lærebog efter kongelig Ordre var introduceret i Hs. Majestæts Lande i Stedet for den hidtil brugte og nu afskaffede Pontoppidans Forklaring, havde følgelig Sognefoged Poul Nielsen forgrebet sig ved at forkaste den til offentlig Brug i Skolen, saa meget mere som den indeholdt alle de i Pontoppidans Forklaring værende Saliggørelsens Lærdomme, som Sognefogden i alle Maader antog og troede. Derfor burde han ikke forbyde sine Børn den i den kristelige Undervisning. Provsten fik Ordre til at meddele dette til Steenstrup, ligesom Herredsfoged Lange vilde faa Befaling til at underrette Sognefogden¹.

Dermed er Striden antagelig endt, og man maa formode, at Poul Nielsen er faldet til Føje. I alt Fald høres der ikke mere til Sagen.

Efter nogle Aars Forløb flyttede Peder Frandsen atter til Pastoratet. Hvor han ellers har været i Mellemtiden, og hvor længe han var borte, kan ikke oplyses, men mulig-

¹) Biskoppens Kopibog 1801, Ribe Bispeark.

vis staar hans Tilbagevenden i Forbindelse med Pastor Steenstrups Forflyttelse¹. Paa sine gamle Dage kom han nu i Huset hos Gaardmand Jens Nielsen i Uldum, der tog sig af ham og sørgede for hans Fornødenheder, aabenbart fordi han har haft en Del tilovers for ham; selv hørte han ikke til hans Meningsfæller, men sluttede sig til Menigheden i Christiansfeld². Aarene havde dog ikke dæmpet Peder Frandsens Kampmod, og Følgen blev igen et voldsomt Sammenstød med Myndighederne.

D. 14. Nov. 1809 indgav Peder Frandsen til Biskop Middelboe følgende Klage, som her gengives med hans egen Ortografi og Tegnsætning:

»Underdan. Pro Memoria

Da ieg Peder Frandsen i Uldom Böy og Sogn nødsages til at søge, vores Ædle og Velborne Hr. Biskop, af den Aarsag at vores Sogne-Præst Hr. Plesner i Uldom³ nægter, at tage mig til Herrens Bord med mindre at jeg forbedere mig, og da ieg ved ikke at have givet nogen for argelse, som der i kand være til Hinder eller imod vores Christelige Relegion vel sandt at ieg har forregiven for Præsten, at vores Nye Lære Bøger ikke ere over eensstæmmede med vores Symboliske Bøger, Een lige lydende Promemoria har ieg leveret vores Herreds Provst⁴, men fik ingen svar eller Erklæring fra ham og der for selv Personlig til lige indfinder mig hos Høylærde Ædle og Velbaarne Hr. Biskob.

Uldom d. 14. Novemb. 1809

Underdanigste

Peder Frandsen

¹) Pastor Steenstrup forflyttedes 1803 til Karleby paa Falster, hvor han døde 1841 som Stiftsprovst, Ridder og Dannebrogsmænd.

²) Elkjær S. 8.

³) Marc. Plesner (1803—18).

⁴) Hans Thorning Wellejus i S. Omme (1794—1814).

Best der fore vi faare sagt, og paa os selv har nøye Agt, og krybe ydmyg frem, i Jesu Rene Liv, og Lærdom ret at gaae, indtil han lære os ald sandhed at forstaae, og at hans Ord af os, i Sandhed efter leves maae, om vi maae Himmelen og Saligheden faae. Disse Ting siger den Hellige, den Sande, den som haver Davids Nøgel, som lader op og ingen Lukker til. og ingen Lader op. naar nogen udelukker dem, som han selv lukker op for, — da maae Himmelen selv overdem Sukke. Det vil Jesus Tage ilde, skal hans Bud tilbage gaae, og forkynde ingen vilde lyde dig der var kun faae, Tænker Hvilken Kierlighed, gud har sendt sin Ord her ned maae han ikke nok fortryde, naar man ey vil samme lyde. Pauli Ep. til Ebrær. 5. 9. og der hand var bleven fuldkommet, blev han alle dem, som ham lyde, aarsag til Evig Saliggjørelse.

Til S. T. Hr. Biskobens Visses Bedømmelse i Ribe.«

Biskoppen tilstillede Sognepræsten Klagen til Erklæring, og han svarede d. 18. Dec.

Indledende bemærker han, at det er Usandhed, at Peder Frandsen til ham skulde have sagt, at de nye Lærebøger ikke var i Overensstemmelse med de symbolske Bøger; han har aldrig nævnt dette, og det er heller ikke af den Grund, han er blevet nægtet Sakramentet, thi da han ikke kender de symbolske Bøger, vilde en saadan Udtalelse af ham kun være bleven skrevet paa hans Uvidenheds Regning.

Plesner oplyser, at Peder Frandsen har været til Alters tre Gange i Sommerens Løb, men naar han nu har afvist ham, skyldes det hele hans Væremaade. 1) Hans urolige og sværmeriske Forhold i og udenfor Kirken. I Kirken staar han under Prædikenen og skaber sig som et galt Menneske; er der noget i den, der ikke stemmer med hans Begreber — og det maa jo idelig være Tilfældet — ryster han paa Hovedet og vender og drejer sig til andre for at give sin Afsky til Kende, til Forargelse for Forsamlingen og Ærgrelse for Præsten. Ved en Katekisation knurrede

han lydeligt mod de afhandlede og forklarede Sætninger, men faldt dog til Ro, da hans Opførsel paataktes. Udenfor Kirken er han ubarmhertig i sine Domme mod andre tværtimod »vor store Lærers«, Jesu Ord: »Dømmer ikke etc.«, og han bruger da Udtalelser som »Helvedes Bæster«, »Satans Børn«, »paa den lige Vej til Helvede« o. l. Advarsler er forgæves, han er indvortes opblæst og har grænseløs Tillid til sin egen Fuldkommenhed. Han siger, det ikke er ham, der dømmer, men Jesus, »thi det Ord, han haver talt, skal dømme etc.«. Da Plesner i Høst var kaldt til ham, gjorde han midt i hans Tale en Indvending og tog en gammel Bog, der laa paa Sengen; den gav bedre Belæring, sagde han. Men »denne Mangel paa Ærbødighed for Læreren« fortrød Præsten, saa han tog den fra ham, til Forretningen var forbi. 2) Hans oprørende Forhold mod Sognepræsten som Lærer og mod erfarne Lærere i Almindelighed. Han siger alt ondt om de lange Kjoler og udkrammer de skammeligste Skældsord mod Lærerstanden til dem, der vil høre det. Plesner selv er en Helvedesprædikant, der sidder nederst i Helvede og venter paa sine Tilhørere; til Konfirmanderne havde han sagt, at han viste dem Vejen til Helvede. Af disse Grunde lod Præsten ham d. 17. Novbr. i Medhjælpernes Overværelse tildele en Formaning, og det blev sagt ham, at han ikke kunde komme til Alters, uden han ændrede sin Optræden, men Peder Frandsen svarede, at før skulde Stenene raabe, end han tav, thi han havde Ret. — Der er ingen Udvej med ham, skriver Plesner videre, han tror sig aandelig igenfødt — med et af hans egne Udtryk, siger, han er umiddelbart oplyst af den Helligaand, og at Kristus og Djævelen strides om hans Sjæl, men Kristus har sejret. Han giver aldrig efter, da han mener, hans Sag er Guds, og vil trodse baade Rettergang, Lærer og Øvrighed. Han er ikke gal, som nogle tror, nej han gaar i Barndom, eller han er yderst onskabsfuld — hvad dog Plesner ikke kan og vil tro — men han er i alt Fald nu uskikket til at komme til Herrens Bord.

3) Han har aldrig bevist at høre til i Uldum, og han har heller aldrig givet noget Højtidsoffer; Plesner har dog ikke krævet det. Han betragter ham iøvrigt paa Grund af hans høje Alder med den inderligste Medlidenhed, men han er et farligt Menneske, der kan forrykke svage og uvidende ved sit rædsomme Sprog og sin Ligegyldighed for alt jordisk Velgaaende, og da han har mange stille Bekendere her og andre Steder, kan det let bryde løs, om denne Sag tager en alvorlig Vending, selv om de tier nu.

Til denne Erklæring, der ikke kun fortæller om Peder Frandsens Ensidighed, men ligesaa meget om Præstens Umodenhed og Raadvildhed, siden han greb til et saa misligt Middel som at nægte en Modstander Nadveren, fjøede Provst Wellejus (d. 3. Jan. 1810) en Betænkning, der var holdt i lige saa uforstaaende og ufordragelig en Tone.

Han bemærker, at det strax af Plesners Karakteristik ses, at Peder Frandsen er en Sværmer af farligste Slags. Gennemdrukken af alle de fanatiske Principper, som udmærker den famøse Hans Hauge og hver Sekt, hæver han sig i sin farisæiske Selvindbildning langt over alle andre hans Medkristne, der i hans Øjne er Verdens, Mørkhedens og Djævelens Børn, han selv derimod alene opvakt, igenfødt og grebet af Kristus. Vilde han kun i Stilhed godte sig over sin »Englerenhed«, men nu optræder han som Sandhedens Apostel og modarbejder sin Præst, der vel har vundet de fleste af hans Tilhængere tilbage; alligevel er der endnu mange af dem i Sognene. Maaske kan Gnisten under Asken »brænde op«, saa Optrinene fra hans Formands Dage gentages.

Det er paa Provstens Raad, Peder Frandsen er bleven indkaldt for Medhjælperne, og han mener ogsaa, at han er i højeste Grad uværdig for Herrens Bord. At gaa til den verdslige Øvrighed vil imidlertid efter Historiens Vidnesbyrd være betænkeligt, og han anbefaler derfor endnu

engang at lade Peder Frandsen møde for Medhjælperne og saa admittere ham, om han vil falde til Føje; muligt kan en Resolution fra Biskoppen bøje ham.

Biskop Middelboe tog afgjort Parti for Sognepræsten, og han var heller ikke ræd for at true med den verdslige Øvrighed, for saa vidt som det i hans Resolution af d. 17. Jan. hed, at saafremt Peder Frandsen ikke forbedrede sig, vilde der ske en Indberetning paa højere Sted for at faa ham straffet. Paa den gamle Lægprædikant har dette dog sikkert ikke gjort noget Indtryk, hvor pinligt det end har været for ham at være bleven udelukket fra Nadveren, men et Par Maaneder efter døde han (d. 1. April), uden at man ved, om Præsten har berettet ham. Han efterlod sig adskillige Bøger — hvor mange og hvilke kendes desværre ikke —, som hans Vært arvede¹.

Peder Frandsens aandelige Standpunkt maa nærmest betegnes som en Blanding af yderliggaaende, snæver Pietisme og lovstreng Lutherdom; for adskillige af hans Tilhængeres Vedkommende gælder det, at de i deres pessimistiske Livsbetragtning henfaldt i Tungsind. De samtidige norske Haugianere mente i dem at have Meningsfæller; under Processen i Anledning af Kirkegaardstumulterne kom der Brev fra dem², og naar Hauge selv i 1804 gæstede Horsenseggen, har Aarsagen naturligvis været, at han her ventede at finde ligesindede Brødre. At han og Peder Frandsen da har truffet hinanden, maa derfor anses for givet; de skal saaledes i Fællesskab have aflagt Besøg hos Kammerherreinden paa St. Grundet³. Hvorvidt deres Enighed er gaaet, er ikke godt at vide, da Hauge utvivlsomt har haft større Udsyn og mere aandelig Modenhed end

¹) Ifølge Nørvang Herreds Skifteprot. efterlod Jens Nielsen († 1823) sig kun Bøger for 4 Mk, men efter Elkjærs Fremstilling maa utvivlsomt Peder Frandsens Bogsamling have haft en betydelig større Værdi.

²) Khs. Saml. 3. R., III, 620 f.

³) Elkjær S. 17.

den jydsk Fører. Men der vedblev længe at være Forbindelse mellem Norge og Vejle-Horsensegnen¹.

Hvor mange Tilhængere Peder Frandsen har haft i Uldum-Langskov, kan ikke siges, men naar Pastor Steenstrup 1800 anslaaar deres Antal til kun en lille Snese, er dette sikkert for lidt, idet jo ikke mindre end 15 fra Langskov (»Drengen« Jac. Pedersen var fra Uldum) stod anklaget for Retten, og man tør antage, at der har været flere, som i alt Fald stod venligt til Bevægelsen. 1810 skriver Provst Wellejus ogsaa, at de er mange — dog uden nærmere Angivelse af, hvad han forstaar herved. Under alle Omstændigheder har de været en Magt i Pastoratet. De vedblev dog ikke at holde deres oprindelige og sværmeriske Kurs, Tonen mildnedes, og efterhaanden fik Herrnhutismen nogen Indgang i Kredsen, sikkert fordi der var dem, der ikke i Længden kunde tilfredsstilles ved den tunge Kristendomsopfattelse. Ølholmerne havde hele Tiden anerkendt Pastor Leth i Engum, der sluttede sig til Brødre-menigheden, og ofte hørt ham uden alligevel derved at lade sig føre bort fra deres Lovstade², og under Processen havde han for saa vidt taget deres Parti, som han nægtede at foretage nogen Afhøring af dem³. Da Emissær Jacobsen fra Skern 1803 var i Sognet, fik han ingen særlig venlig Modtagelse hos de vakte, dog var Hans Krog, der var en af deres Ledere, ikke helt uimodtagelig for hans Tale, og 1807 kunde han med Glæde besøge 7 Sjæle. Siden blev der mere Tilslutning⁴.

Man kan vistnok — modsat tidligere Usikkerhed paa dette Omraade⁵ — slaa fast, at det er Peder Frandsen,

¹) A. Fibiger i Hans Nielsen Hauge i Danmark, 1924, S. 23.

²) Khs. Saml. 5. R., I, 297.

³) Khs. Saml. 3. R., III, 635.

⁴) Khs. Saml. 5. R., I, 598 ff.

⁵) Jydske Saml. 4. R., V, 7.

Rytter, som er Ophavsmanden til den Bevægelse, der bærer »De stærke Jyders« Navn. Overfor Biskoppen betegner Steenstrup ham udtrykkelig som Stifter og Fører for det Røre, der er i hans egne og tilgrænsende Sogne, mens vi ikke hører noget om, at der forekommer anden Vækkelser her. Dette stemmer overens med, hvad den kendte Skolelærer Rasmus Sørensen, Venslev, gør gældende: »Omtrent fra 1790 at regne var det, at de samtidige Bønderkarle, Peder Frandsen i Jylland og Hans Nielsen Hauge i Norge, opvakte og drevne af Herrens Aand, rejste sig til den alvorligste Kamp saavel mod den nye, falske Lære som og især mod Folkets gruelige Ligegyldighed i deres Kristendom¹⁾ Lad være, at det er urigtigt at nævne de to Mænd i samme Aandedræt, for saa vidt som Hauge af dem var meget den betydeligste og fik langt den største Indflydelse, ligesom Udtalelsen om, at Peder Frandsen med Bibelen i Haand fik Præster og Dommer til at tie²⁾, er en Overdrivelse og muligt kan skyldes Herredsfoged Langes venlige Indstilling overfor de vakte, Rasmus Sørensens Ord har alligevel Værdi, fordi de stammer fra en Mand, der var barnefødt paa Egnen³⁾, og de viser, at efter hans Opfattelse var der ikke tidligere nogen Vækkelse paa disse Kanter. At Bevægelsen først er begyndt at gøre sig gældende c. 1790 stemmer ogsaa med Forhørene i Vejle 1800, hvor de fleste af de vakte for Retten forklarede, at deres Omvendelse fandt Sted for nogle Aar siden, og man kan derfor gaa ud fra, at det er i det sidste Tiaar før Aarhundredskiftet, at Peder Frandsens Tale er begyndt at fænge.

Det ser ud, som om Uldum-Langskov — og her især Byen Ølholm — i den første Tid har været Bevægelsens Hovedsæde, men af Præsternes Klager fremgaar det, at Peder Frandsen ligeledes har virket i andre Sogne og da

¹⁾ Rasm. Sørensen: Et Ord om gudelige Forsamlinger, 1832, S. 18.

²⁾ Samme: S. 19.

³⁾ Rasm. Sørensen var født 1799 i Jelling.

rimeligvis, naar han tjente i dem, saa det er muligt, at hvad der var af Vækkelse i dem er af tidligere Oprindelse end Røret i Ølholm. Men i Aarene omkring 1800 har Tilslutningen dog næppe været ret stor paa Egnen; mest har den betydet i Steenstrups Pastorat. Hverken Pastor Monrad i Ø. Snede¹ eller Pastor Leth i Engum kender 1801 noget til Udbredelse af vrang og fanatiske Læresætninger blandt Almuen², hvilket kun kan betyde, at de ikke paa dette Tidspunkt havde faaet Indpas i deres Menigheder. Heller ikke de Visitatsoptegnelser, Biskop Janson i Aarhus³ i disse Aar har foretaget fra de tilgrænsende Sogne i Aarhus Stift⁴, giver Indtryk af noget særligt, saa man ogsaa af dette tør slutte, at de vaktes Antal kun har været ringe.

Derimod omtaler Biskop Janson fra sin Visitats 1800 i Nebsager med Beklagelse nogle Sværmere, der indbilder sig at have fortrinlig Visdom og Hellighed og med deres Optræden søger at gøre de bedste Læreres Arbejde til intet. Derved forvirres mange enfoldige, og Menigheden maa nødvendigvis forstyrres, om ikke dette Uvæsen bliver standset, men alle Forestillinger og Formaninger har ikke frugtet⁵.

Den Bevægelse, vi møder her, er formentlig et selvstændigt Røre; i alt Fald er det uden paaviselig Forbindelse med Peder Frandsen og hans Kreds. Dens Fører er Peder Laursen, Fredensbjerg i Raarup Sogn, der ganske vist stod i skarp Opposition til Rationalismen, men samtidig repræsenterede en langt mere moderat Retning end Ølholmerne. Stedets Præst, Provst Brøchner⁶, der selv kom i bitter

¹) Joh. Monrad (1796—1802).

²) Khs. Saml. 3. R., III, 635.

³) H. F. Janson, Biskop over Aarhus Stift 1789—1805.

⁴) Visitatsprotokol f. Aarhus Stift 1791—1805, Rev. 7—328 b—110, Aarh. Bispearkiv.

⁵) Om de kirkelige Forhold i Nebsager se L. Koch: Den danske Kirkes Historie 1801—17, 1879—80, S. 264 f.

⁶) P. H. Brøchner (1796—1819).

Strid med ham, satte ham højere end Hans Nielsen Hauge, med hvis Anskuelser Peder Laursen dog heller ikke kunde finde sig til Rette. At han og Peder Frandsen ikke skulde have kendt hinanden, er utænkeligt. Naar han blev vakt, vides ikke; det skete uden nogen Hjælp af Læreembedet, som han 1813 skrev i et Brev til Grundtvig. Kun i uegentlig Forstand kan han henregnes til »De stærke Jyder«, fra hvis Sværmeri han tog bestemt Afstand¹. Disse fik først Indpas i Raarup, da Mathis Nielsen, en Broder til Niels Bundgaard, 1802 købte Ikjergaard i Sognet. Det var ved hans Bryllup, at Johanne Marie Jensdatter, der siden blev en af Retningens fanatiske Fortalere², fik Stødet til sin Omvendelse, idet han sagde til hende, at hun ikke var genfødt³.

1806 blev der i Hjortsvang, Linnerup Sogn, begaaet et Mord, idet en Pige dræbte sin Nabos Barn, og dette er blevet sat i Forbindelse med det religiøse Røre paa Horsenseggen⁴. Men der er næppe nogen saadan Forbindelse. Grunden til, at man har antaget dette, maa søges i en Artikel i Fallesens Maanedsskrift for Religionslærere 1807 (I S. 245 ff.), hvori Pastor Bynch i Tønning fortæller, at Kvinden har forøvet sin Gerning, forvildet af Hauges Færd, og at hun ved Forhøret erklærede, at Barnet nu havde det bedre end hun, da det var hos Jesus og dermed var vel forvaret.

Men af Vidneudsagnene for Retten⁵ synes det at fremgaa, at Johanne Pedersdatter har handlet i Livslede. Hun havde af og til været stærkt nedtrykt, og Dagen før Mordet havde hun sagt, at man lige saa godt først som sidst kunde skaffe hende ud af Verden, saa havde hun

¹) Om Peder Laursen, Fredensbjerg, se L. Schrøders Art. i Nordisk Maanedsskrift 1879, II, S. 1 ff., 81 ff.

²) Khs. Saml. 3. R., II, 526 f.

³) Khs. Saml. 6. R., II, 160 ff.

⁴) L. Koch: Den danske Kirkes Hist. 1801—17, S. 269.

⁵) Vrads Herreds Justitsprotokol 1806.

og de — hvem det var, nævnede hun ikke — Ro. Antagelig har hun sigtet til sin Familie, som hun ikke kom sammen med, men de fattige Kaar, hun levede i, pinte hende, og dette i Forbindelse med Kedsomhed ved Livet var Anledning til hendes Handling, sagde hun selv (d. 20. Oktb. 1806). Til et Vidne havde hun udtalt, at hun var en grov Synder, men da vedkommende saa mindede hende om hendes Kristendom, havde hun ikke svaret. At hendes Gerning skulde være dikteret af religiøst Sværmeri, nævnes ikke, og man maa vel derfor antage, at det af Pastor Bynch refererede Udsagn skyldes et oprevet Sinds sygelige Fortolkning af Børnelærdommen.
